

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ГЕОГРАФИЯ НА ТУРИЗМА“

Мария Георгиева Георгиева

Концепция за развитие на екотуризъм в Рило-Пирински туристически район

АВТОРЕФЕРАТ НА ДИСЕРТАЦИЯ

за присъждане на

образователна и научна степен доктор

Професионално направление: 4.4 Науки за Земята

Научна специалност: „География на рекреацията и туризма“

Научен ръководител: Проф. д-р Васил Маринов

Научно жури:

Проф. д-р Васил Христов Маринов

Доц. д-р Елка Димитрова Дограмаджиева

Проф. д-р Николина Руенова Попова

Проф. д-р Боян Йорданов Кулов

Доц. д-р Десислава Георгиева Вараджакова

София, 2022

Дисертационният труд съдържа 267 страници, от които 215 страници основен текст и 52 страници приложения. Дисертационният труд включва 57 таблици, 17 фигури и 26 приложения. Списъкът на използваните източници обхваща 247 заглавия, от които на 147 кирилица, 76 на латиница и 24 източника от Интернет.

Дисертационният труд е обсъден на разширено заседание на катедра „География на туризма” при Геолого-географски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”, проведено на 28.01.2022 г. и е и насочен за публична защита пред специализирано жури в състав:

1. Проф. д-р Васил Христов Маринов
2. Доц. д-р Елка Димитрова Дограмаджиева
3. Проф. д-р Николина Руенова Попова
4. Проф. д-р Боян Йорданов Кулов
5. Доц. д-р Десислава Георгиева Вараджакова

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 31.05.2022 г. от 15:00 часа в зала № 256 на Софийски университет „Свети Климент Охридски” на заседание на определеното жури. Материалите по защитата са публикувани в интернет страницата на Софийски университет и са на разположение на интересуващите се в Деканата на Геолого-географски факултет, кабинет 254, ет. II (северно крило) на Ректората на Софийски университет „Св. Климент Охридски”.

1 ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1.1 Актуалност на изследването

Нарастващият интерес към природосъобразен начин на живот и нужда от по-близък контакт с природата и нейното разбиране, продиктуван от урбанизацията, в сферата на туризма се проявява чрез възникването и развитието на екотуризма. От друга страна през последните десетилетия индустриализацията и урбанизацията водят до значителни екологични проблеми и постоянна промяна в структурата и качеството на ландшафтите. Туризмът също е показал, че е способен да нанася екологични, социални и културни щети върху средата, в която се развива и в този смисъл все повече усилия са насочени към развитие на щадящи средата форми на туризъм, каквато е екотуризмът. развитието му освен наличие на атрактивен ресурсен потенциал изисква и редица действия по отношение на неговото планиране, управление и реализация на продукта, което налага включването на широк кръг от заинтересовани лица.

Настоящият труд представя концепцията за екотуризма и два насоки за нейното прилагане и адаптиране към спецификите на един от туристическите райони (Рило-Пирински туристически район), който е с най-голям ресурсен потенциал за развитието на този вид туризъм, но е и район с високо ниво на туристическо развитие и изяви диспропорции по отношение на териториално развитие и сезонност. В национален контекст във връзка с продуктовата диверсификация на туризма усвояването на планинските територии през последните десетилетия се гледа като възможност за намаляване на териториалната и времева концентрация на туристическото търсене (Асенова, 2019).

В регионален контекст развитието на екотуризъм в изучавания район би спомогнало за намаляване на териториалните диспропорции в развитието на туризма и съответно по-справедливо разпределение на ползите от развитието му, би довело до смекчаване на сезонността и по-ефективно използване на настанителната база (в районите с развит ски туризъм), както и би спомогнало за запазване на качествата на околната среда и опазване на биоразнообразието.

Дисертационният труд представя изследователски модел за проучване и планиране на развитието на екотуризъм. Предложената концепция е академична разработка, чието евентуално възприемане от субектите на туристическата политика и планиране, както и нейното доразвиване като стратегически план, биха я превърнали в работещ документ за развитие на екотуризма в РПТР.

Настоящото проучване е първи опит за цялостно комплексно изследване на туризма в териториалния обхват на Рило-Пирински туристически район в границите, очертани през 2015 година в Концепцията за туристическо райониране на Република България.

1.2 Обект и предмет на изследването

Обект на изследване е Рило-Пирински туристически район в границите очертани от Концепцията за туристическо райониране на Република България (2015).

Предмет на изследването са възможностите и ограничителите на външната и вътрешната среда за развитие на екотуризъм в Рило-Пирински туристически район.

1.3 Цел и задачи на изследването

Основната цел е да се проучат и анализират условията и факторите на външната и вътрешната среда за развитие на екотуризъм в РПТР и на тази база да се предложи концепция за развитие на екотуризъм в РПТР.

За осигуряване на постигането на целта са определени следните изследователски задачи:

1. Разработване на теоретико - методологическа постановка на изследването, в това число:

- Въз основа на анализ на съществуващата научна литература в областта на екотуризма, в т.ч. дефиниции, историческо развитие на екотуризма, основни характеристики и класификации, особености и критики към екотуризма да се изясни съдържанието на понятието екотуризъм и мястото му в цялостната терминологична система.

- Да се разработи методика и инструментариум на изследването.

2. Въз основа на вторична информация да се анализира външната среда за развитие на екотуризма с основен фокус върху актуалното състояние на пазара на екотуризъм.

3. Въз основа на вторични данни да се набере информация за условията на вътрешната среда за развитие на туризма в РПТР, в т.ч. за туристико-географското положение и достъпността на района; компонентите на природната среда и рекреационните условия и ресурси; защитени територии и зони; социално-икономическата среда, „туристическият контекст“ на развитието на екотуризма в района.

4. Въз основа на вторична и първична информация да се анализират условията на външната и вътрешната правно-политическата среда за развитие на екотуризъм, в т.ч. законодателство в областта на туризма и защитените територии, туристическа политика и планиране в контекста на развитието на екотуризма, както и отношението и намеренията на местните власти към развитието на екотуризъм на територията на РПТР.

5. Посредством вторични данни да се анализира развитието и съвременното състояние на туризма в РПТР, в т.ч. туристическото предлагане и туристическото търсене.

6. Въз основа на първични проучвания с широк кръг от заинтересовани страни да се очертаят текущите възприятия и нивото на развитие на екотуризма в РПТР.

7. Да се идентифицират основните проблеми и предизвикателства пред развитието на екотуризма в РПТР, въз основа на което да се формулират цели и приоритети за развитието на екотуризма в РПТР.

1.4 Методология на изследването

Териториалният обхват на изследването има строго определени граници и включва 23-те общини, влизащи в състава на Рило-Пирински туристически район, определен с Концепцията за райониране на Република България (2015), която определя екотуризма като един от специализиращите за района видове туризъм.

Фиг. 1 Териториален обхват на изследването

Източник: Концепция за туристическо райониране на България, 2015

Времеви обхват

Дисертационният труд е разработен в периода 2018-2022 г., като теренните проучвания и набирането на информация посредством онлайн анкети са осъществени в рамките на година и половина (в периода 2019-2020 г.). Използвани са статистически данни за настанителната база в района за период от 20 години (1998-2018 г.). Направен е и исторически преглед на развитието на туризма в РПТР от зараждането му в края на 19 век до днес.

Съдържателен обхват

Дисертационният труд е оформен под формата на концепция, която според Маринов (1991) е планов документ, който стои на границата между научните анализи или предпроектните проучвания, от една страна, и планирането в тесен смисъл, от друга.

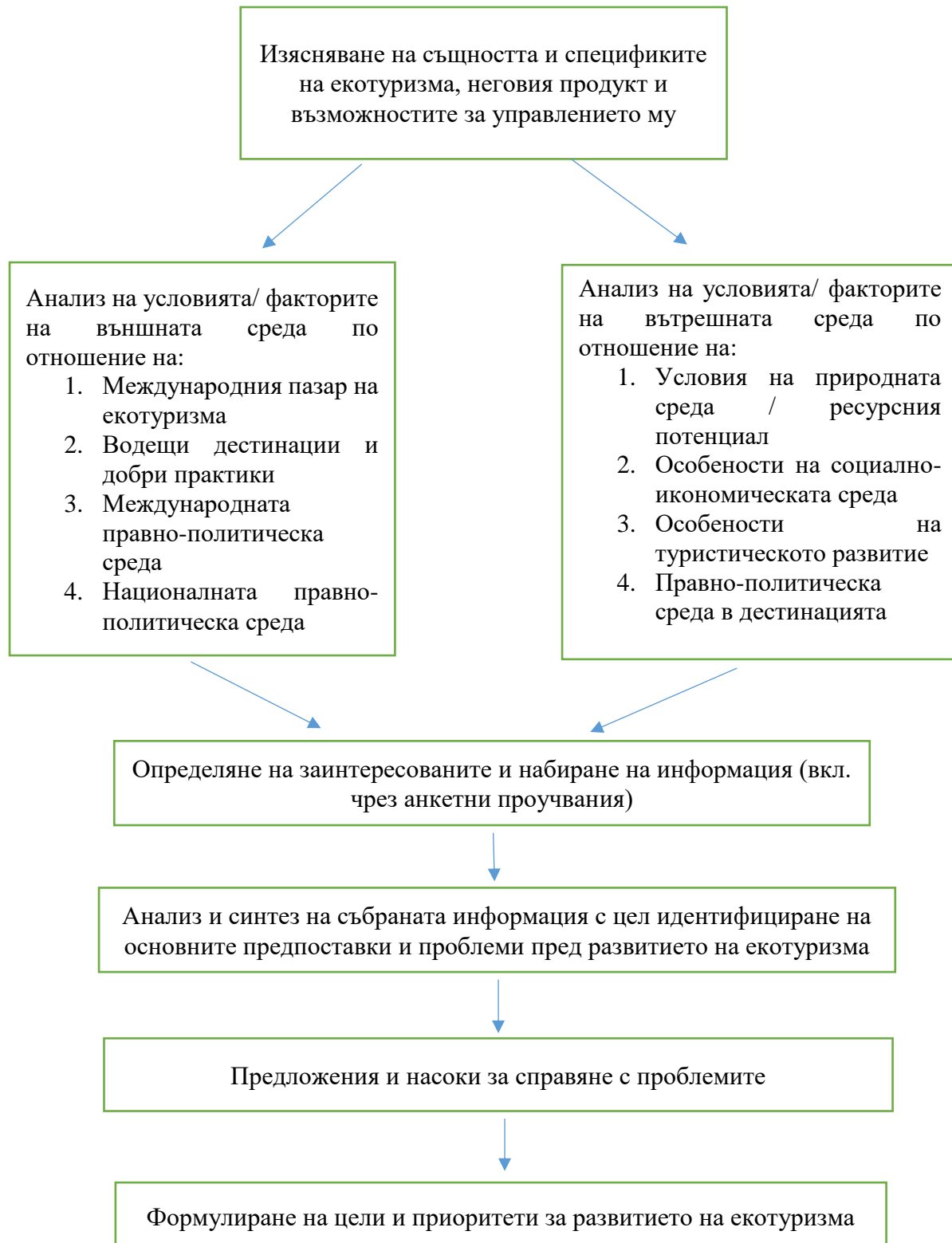
Във връзка с изпълнението на поставените задачи, в първата глава е направен исторически преглед на развитието на екотуризма, изяснени са основните му принципи и характеристики, продукта на екотуризма, връзките му с други видове туризъм и спецификите по отношение на политиките и планирането му. На база на очертаната теоретичната рамка и във връзка с поставената основна цел е конструирана методиката на изследването на РПТР. В следващите три глави са анализирани условията и факторите за развитие на екотуризма (външна и вътрешна среда).

В Глава 5 е представен анализ на **състоянието на туризма в РПТР и възможностите и ограниченията за развитие на екотуризъм**, които произтичат от него. Разгледано е историческото развитие на туризма в района и нивото на туристическо развитие от гледна точка на туристическото предлагане и търсене.

Туристическото предлагане е разгледано на база официални статистически данни по отношение на настанителната база и заведенията за хранене и развлечения, както и състояние на туристическата инфраструктура. Особено внимание е отделено на показателите за предлагане на настанителна база, като особено показателни за нивото на туристическото развитие на района и възможност да се проследят вътрешнотериториалните различия. Внимание е отделено и на места за настаняване, които могат да се определят като представляващи интерес за екотуристи. Туристическата инфраструктура е от особено значение за екотуризма, най-вече по отношение на информационната инфраструктура, пешеходната инфраструктура и в по-малка степен спортно-туристическата инфраструктура.

Туристическото търсене е разгледано чрез статистически данни за местата за настаняване и по данни от собствено онлайн анкетно проучване за потенциалното търсене на екотуризъм в РПТР и проучване на действителното туристическо търсене в дестинацията.

Фиг. 2 Модел за оценка на условията и факторите за развитие на екотуризъм и разработване на концепция

Глава 6 е същинската концепция за развитие на екотуризма, в която са представени силните страни и възможностите за развитие на екотуризъм от една страна, както и проблемите и насоки за тяхното адресиране от друга. Изведени са цели за развитие на екотуризъм в РПТР и са предложени приоритетни мерки във връзка с тяхното постигане.

За да се постигнат целите на изследването е използван широк набор от **научни методи** като критичен анализ на литературни източници, планови, нормативни и стратегически документи; наблюдение, сравнение, научен анализ и синтез, систематизация и класификация; социологически методи – провеждане на анкетно проучване със стандартизиран въпросник (онлайн и на терен) и интервюта на терен, с цел събиране както на количествена, така и на качествена информация; математико-статистически методи за обработка на количествената информация (в т.ч. SPSS); методи на стратегическото планиране - анализ на несъответствията (Gap analysis), анализ на проблемите.

В изследователския процес са използвани редица първични и вторични **източници на информация**.

Вторичните източници включват научни публикации, нормативни документи на Република България, стратегически и планови документи на наднационално, национално, регионално и местно ниво, официални данни от НСИ, данни от Националния туристически регистър, уеб сайтове и др.

Набирането на първичната информация е осъществено чрез теренни проучвания, анкетни проучвания със стандартизирани въпросници и структурирани интервюта в дестинацията, онлайн въпросници, наблюдение.

За определяне на отношението на заинтересованите страни към развитието на екотуризма в РПТР са проучени нагласите на местните общински администрации, представители на местата за настаняване в района, представители на туроператори на територията на страната, както и на туристи на място в дестинацията.

Табл. 1 Разпределение на въпросниците между различните заинтересовани страни

Въпросници към:	Брой
Представители на общински администрация	23
Туроператори на територията на цялата страна	54
Места за настаняване на територията на РПТР	156
Туристи на място в дестинацията	121
Туристи извън дестинацията	254
ОБЩО	608

При разработване на методиката на изследването са използвани редица подходи, принципи, идеи и инструменти от предходни изследвания, по специално проучвания на туристическото развитие на регионално и местно ниво (Маринов и др., 2000, Дограмаджиева, 2003; Dogramadjieva, Assenova, 2008; Дограмаджиева и др., 2013; Дограмаджиева, 2014; Маринов и др. 2015а, Маринов и др. 2015b, Маринов и др. 2015с; Дограмаджиева, 2018; Маринов и Жулева, 2020;), изследвания на туристическото развитие в планински територии и курорти (Еврев 1987; Маринов, Попова, 1992; Дограмаджиева и Казачка, 2007; Попова, 2009; Assenova et al, 2015; Marinov et al, 2016; Воденска и Николова, 2017; Дограмаджиева, 2018; Маринов и Асенова, 2018; Асенова, 2019), изследвания на туристическото развитие в защитени територии (Маринов, Попова, 1996; Митова, 2020), някои наднационални проучвания на туристическото търсене (Preferences of Europeans ..., 2016).

1.5 Структура и съдържание на дисертационния труд

ВЪВЕДЕНИЕ

1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1.1 ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

- 1.1.1. *Същност, особености и характеристики на екотуризма*
- 1.1.2. *Туристически продукт в контекста на екотуризма*
- 1.1.3. *Характеристики на екотуриста*
- 1.1.4. *Екотуризмът и други видове туризъм*
- 1.1.5. *Критика към екотуризма*
- 1.1.6. *Политика и планиране в контекста на екотуризма*

1.2 МЕТОДИКА НА ПРОУЧВАНЕТО

- 1.2.1. *Обхват на изследването*
- 1.2.2. *Използвани методи в научното изследване и източници на информация*
- 1.2.3. *Източници на информация*
- 1.2.4. *Трудности и ограничения на проучването*
Обобщение и изводи

2. ВЪНШНА СРЕДА ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕКОТУРИЗЪМ

- 2.1. *ТЪРСЕНЕ ЗА ЕКОТУРИЗЪМ*
- 2.2. *СЕРТИФИЦИРАНЕ В СФЕРАТА НА ЕКОТУРИЗМА*
- 2.3. *ВОДЕЩИ ДЕСТИНАЦИИ ЗА ЕКОТУРИЗЪМ (НА ПРИМЕРА НА КОСТА РИКА)*

3. ВЪТРЕШНА СРЕДА ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕКОТУРИЗЪМ В РИЛО-ПИРИНСКИ ТУРИСТИЧЕСКИ РАЙОН

3.1. ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ, ОБХВАТ И ДОСТЪПНОСТ НА РИЛО-ПИРИНСКИ ТУРИСТИЧЕСКИ РАЙОН

3.2. ПРИРОДНА СРЕДА И РЕСУРСЕН ПОТЕНЦИАЛ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕКОТУРИЗМА

- 3.2.1. *Особености на релефа*
- 3.2.2. *Климат*
- 3.2.3. *Води*
- 3.2.4. *Почви*
- 3.2.5. *Биогенни ресурси*
- 3.2.6. *Структура на земеползването*
- 3.2.7. *Защитени територии и зони по НАТУРА 2000*
- 3.2.8. *Оценки на природо-ресурсният потенциал*
- 3.2.8. *Антропогенни ресурси*

3.3. СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКА СРЕДА ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА

- 3.3.1. *Демографска характеристика*
- 3.3.2. *Селищна мрежа*
- 3.3.3. *Икономическо развитие и структура на икономиката*
- 3.3.4. *Обща инфраструктура и състояние на околната среда*

3.4. ТУРИСТИЧЕСКИ КОНТЕКСТ НА РАЗВИТИЕТО НА ЕКОТУРИЗМА

4. ПРАВНО-ПОЛИТИЧЕСКА СРЕДА ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕКОТУРИЗЪМ

4.1. ВЪНШНА ПРАВНО-ПОЛИТИЧЕСКА СРЕДА ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕКОТУРИЗЪМ

- 4.1.1. *Възможности за развитие на екотуризъм според наднационални организации и документи*
- 4.1.2. *Възможностите за развитие на екотуризъм според нормативната уредба на Република България*
- 4.1.3. *Екотуризмът в плановете документи на национално равнище*

4.2. ВЪТРЕШНА ПРАВНО-ПОЛИТИЧЕСКА СРЕДА ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕКОТУРИЗЪМ (УПРАВЛЕНИЕ И ПЛАНИРАНЕ НА ЕКОТУРИЗМА В РПТР НА МЕСТНО И РЕГИОНАЛНО РАВНИЩЕ)

- 4.2.1. *Субекти на управление на местно и регионално ниво*
- 4.2.2. *Екотуризмът в плановете документи на регионално и местно ниво*
- 4.2.3. *Планове за управление на защитените територии в РПРТ*

4.3. ОТНОШЕНИЕ НА МЕСТНИТЕ ВЛАСТИ КЪМ РАЗВИТИЕТО НА ЕКОТУРИЗЪМ

5. ЕКОТУРИЗЪМ В РИЛО-ПИРИНСКИ ТУРИСТИЧЕСКИ РАЙОН

5.1. ИСТОРИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В РПТР

5.2. ТУРИСТИЧЕСКО ПРЕДЛАГАНЕ

- 5.2.1. *Настанителна база*
- 5.2.2. *Заведения за хранене и развлечения*
- 5.2.3. *Туристическа инфраструктура*
- 5.2.4. *Предлагане от туроператорите*

5.3. ТУРИСТИЧЕСКО ТЪРСЕНЕ

- 5.3.1. *Статистическа информация*
- 5.3.2. *Потенциално туристическо търсене (проучване на потенциални туристи)*
- 5.3.3. *Проучване на посетителите в дестинацията*

5.4. СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА МНЕНИЯТА НА ЗАИНТЕРЕСОВАНИТЕ ПО СЪЩНОСТТА НА ЕКОТУРИЗМА И ОСНОВНИ НЕГОВИ ХАРАКТЕРИСТИКИ В РПТР

6. КОНЦЕПЦИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕКОТУРИЗМА В РИЛО-ПИРИНСКИЯ ТУРИСТИЧЕСКИ РАЙОН

6.1. СИЛНИ СТРАНИ И ВЪЗМОЖНОСТИ

6.2. ПРОБЛЕМИ И НАСОКИ ЗА РЕШЕНИЕ

- 6.2.1. *Проблеми на средата, в която се развива екотуризма*

- 6.2.2. *Проблеми, свързани с туристическия продукт на екотуризма*
- 6.2.3. *Проблеми, свързани с туристическото търсене и реализацията на продукта на екотуризма*
- 6.2.4. *Проблеми на туристическата политика и планиране*

6.3. СТРАТЕГИЧЕСКИ ЦЕЛИ И ПРИОРИТЕТИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕКОТУРИЗЪМ В РИЛО-ПИРИНСКИ ТУРИСТИЧЕСКИ РАЙОН

ЗАКЛЮЧЕНИЕ
БИБЛИОГРАФИЯ
ПРИЛОЖЕНИЯ

2 СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ВЪВЕДЕНИЕ

Обоснована е актуалността на темата в контекста на глобалните промени в обществото и промените и възможностите, произтичащи от тях в сферата на туризма, свързани с развитието на екотуризъм. Представени са обекта и предмета на изследването и са изложени мотивите за техния избор. Формулирани са целта и изследователските задачи свързани с нейното постигане. Накратко са представени използваните източници на информация и използваните методи в изследването.

ГЛАВА I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1.1 Теоретични основи на изследването

1.1.1. Същност, особености и характеристики на екотуризма

Разгледано е историческото развитие на екотуризма от и факторите за зараждането му през 60-те години на 20 век. Екотуризмът се заражда от една страна като алтернатива на масовия туризъм и щетите, които бумът в развитието му нанася върху природната и социална среда, а от друга като следствие от зараждащото се глобално екологично движение и воденето на все по-осъзнат начин на живот, в това число и при практикуването на туризъм. Масовата индустриализация, свръхексплоатацията на природни ресурси, консуматорството и други форми на неустойчиво развитие, в това число и масовият туризъм, водят до повишено търсене към места със запазена природа и на дейности, щадящи околната среда. В следствие от все по-осезаемата нужда от опазване на околната среда, през 70-те години в световен мащаб са обявени голям брой защитени територии, което допринася за развитието на екотуризма (Honey, 2008). До 80-те години на XX в. на туризма се гледа основно като средство за национално и регионално развитие най-вече поради неговото позитивно икономическо влияние, което води до неконтролируем растеж. Постепенно специалистите започват да поставят под въпрос въздействието на икономическия растеж и се оформя по-критично и рационално отношение към туризма, включващо изследване на социалните и екологични ефекти. Това поставя началото на ерата на устойчивото развитие на туризма. На екотуризма, като част от концепцията за устойчиво развитие на туризма, все повече започва да се гледа като средство за опазване на природата и подобряване благосъстоянието на месните общности. През 90-те години развитието на екотуризма бележи сериозен възход и е причина за развитие на дестинации като Коста Рика, Танзания, Кения, Амазония (Бразилия), островите Галапагос (Еквадор) и други. Международната общност приветства развитието на екотуризма и общото събрание на ООН определя 2002 година

като Международна година на екотуризма, в рамките на която са проведени множество срещи и е изготвена Декларацията за екотуризма от Квебек, считана за основополагащ документ в областта на екотуризма. Туристическата индустрия бързо възприема концепцията за екотуризма, привличащ голям брой екологично и социално осъзнати туристи, търсещи алтернатива на масовия туризъм. От друга страна понятието екотуризъм често бива използвано безразборно, за да опише всичко свързано с природата и несвързано с масовия туризъм (Kutay, 1993), което налага изясняване съдържанието на понятието и неговите ключови характеристики.

Съществуват множество определения за екотуризъм (Blandy and Wood, 1992; Ceballos-Lascurain, 1993; Goodwin, 1996; Fennel 2008; Honey, 2008; IUCN's Ecotourism Programme; TIES, 2015; UNWTO, 2019), поставящи различен акцент върху отделни аспекти от същността на екотуризма, но обединени от около няколко ключови характеристики, които авторът разделя в четири групи:

- 1) Характеристики на средата, в която се практикува екотуризмът.** Всички автори се обединяват около разбирането, че екотуризмът се развива в природни територии, като често тези дестинации са с девствена природа и обикновено са под някаква форма на защита, без условието екотуризъм да се развива само в защитени територии да е задължително. Много дефиниции отчитат ролята на местната култура като вторична туристическа атракция и важна част от средата, в която се развива екотуризма.
- 2) Характеристики на влиянието на екотуризма върху средата.**
 - Екотуризмът се старее да сведе до минимум негативното въздействие върху средата – физическо, социално, поведенческо и психологическо.
 - Екотуризмът осигурява ползи за местните хора и ги овластява, включвайки ги в процеса на планиране, развитие и функциониране.
 - Екотуризмът осигурява преки финансови ползи за опазване на средата.
 - Екотуризмът трябва да допринася за управлението на защитените територии и да подобрява връзките между местните общности и тези, които стопанисват защитени територии.
 - Екотуризмът изгражда екологична осведоменост сред местните общности.
 - Екотуризмът трябва да допълва традиционните за района дейности, без да се опитва да ги измести, така че местната икономика да е по-малко податлива на вътрешни или външни влияния.
- 3) Характеристики на връзката турист – среда, в която се развива екотуризмът.**
 - Екотуризмът създава възможност за образование и интерпретация. Образователният характер на екотуризма е ключов елемент, който го отличава от другите видове туризъм.
 - Екотуризмът изгражда екологична осведоменост у посетителите.
 - Екотуризмът уважава местната култура. Освен че опазва природата, екотуризмът трябва да зачита културата на местните общности.
 - Екотуризмът подкрепя правата на човека и демократичните движения.
- 4) Характеристики на екотуристическия бизнес.**
 - Предприятията в областта на екотуризма би следвало да прилагат т. нар. „зелени“ мерки или устойчиви практики в своята дейност.
 - В повечето случаи екотуризмът се организира от специализирани туроператори, туристическите групи са малки, а партньорите в дестинациите обикновено са малки, местни фирми.
 - Високо ниво на обслужване и удовлетвореност на клиентите, често гарантирани от система за сертифициране.

Настоящото изследване възприема най-ограничаващото определение за екотуризъм (според изброените характеристики), което сравнително ясно го разграничава от други видове туризъм, без същевременно да изисква той да се развива само в защитени територии.

1.1.2. Туристически продукт в контекста на екотуризма

Разгледани са различни дефиниции за туристически продукт, обединяващи се около идеята, че той е съвкупност от ресурси и услуги, обединени около специфичен център на интерес, които се предлагат по определен начин и се потребяват от туриста по време на неговото пътуване (UNWTO-Product Development; Маринов, 1997; Воденска и Асенова, 2011; Закон за туризма, 2013). Особеностите на екотуристическия продукт до голяма степен произтичат от характеристики на екотуризма, както и от характеристиките на екотуриста. Разгледани са осемте принципа на екотуристическия продукт според международният стандарт за екотуризъм The Green Globe 21 (2004), които дават ясна представа за особеностите на екотуристическия продукт: предоставя възможност за пряка среща с природата и осигурява възможност за нейната интерпретация; прилага екологосъобразни и устойчиви практики; допринася към опазването на природата; осигурява ползи за местните общности; уважава местната култура; отговаря на очакванията на туристите; използва отговорен маркетинг.

1.1.3. Характеристики на екотуриста

Характеристиките на екотуриста го отличават от останалите туристи най-вече на база мотивация, която е свързана с изучаване и преживяване на околната среда и природата в съхранени и необезпокоявани дестинации и желанието му да допринесе към нейното опазване. Екотуристът е съзнателен, чувствителен и ангажиран към заобикалящата го среда, допринася за благосъстоянието на местната общност и участва в еко дейности и начинания. Редица публикации (Wright 2001, Weaver 2002, TIES 1998, TIES 2006) извеждат някои характеристики на профила на екотуриста – като цяло по-високо ниво на доходи и образование, има голям опит в пътуванията и най-често пътува в малки групи, предпочита места за настаняване с малък капацитет и възможност за личен контакт с домакините, склонност да похарчат повече пари, спрямо масовия турист. Най-голям интерес към екотуризма има във възрастовата група 30-55 години, като пътуването обикновено е над седмица. Екотуристите често се информират от познати или специализирани сайтове и са склонни да препоръчват и разказват за местата, които посещават.

1.1.4. Екотуризмът и други видове туризъм

Екотуризмът е разгледан в контекста на други видове туризъм, с които често бива отъждествяван – природен, приключенски, планински пешеходен, алтернативен, устойчив - с цел да бъдат изяснени приликите му и разликите му спрямо тях. Екотуризмът е вид природен туризъм, най-вече поради това, че ползват една и съща среда, но екотуризмът е по-тясно понятие поради някои свои специфики (опазване на средата, интерпретация, устойчиви практики и т.н.). Приликата между екотуризма и приключенския туризъм е най-вече в естественото взаимодействие с околната природна среда, докато разликите са в елемента на риск, по-високото ниво на физическо натоварване и необходимостта от специални умения при приключенския туризъм. Екотуризмът и пешеходният туризъм често биват отъждествявани, но пешеходният туризъм за разлика от екотуризма не предполага изучаване и интерпретация на природата, принос към опазването, включване на местните общности в развитието на туризма, прилагане на устойчиви практики и т.н. Екотуризмът и устойчивият туризъм често грешно биват употребявани като еквивалентни понятия. Екотуризмът всъщност прилага принципите на устойчивост, но е по-специфична нишова форма на туризъм,

която насърчава принципите на устойчивото развитие или иначе казано екотуризмът е вид туризъм, докато устойчивостта е „философия“, парадигма или подход, който движи туристическото развитие и туристическата политика.

1.1.5. Критика към екотуризма

Както всяка една дейност, така и екотуризмът има слабости, които трябва да бъдат взети предвид при прилагането на концепцията му. Критиката към екотуризма е насочена в няколко направления – невъзможност да се дефинира терминът, спорните му влияния върху средата, фактът че той е преди всичко икономическа дейност (а не социална или екологична), неяснотата кой в крайна сметка е облагодетелстван от развитието му и други. Често екотуризмът е използван като „етикет“, за да се продаде продукт, който всъщност не носи характеристиките на екотуризма. Подобни практики са довели до появата на термина „зелено измиване“ (Greenwashing) – маркетингов похват, при който зеленият маркетинг се използва измамно, за да убеди обществеността, че продуктите, целите и политиките на дадена организация са екологични.

1.1.6. Политика и планиране в контекста на екотуризма

Политиката и планирането в сферата на туризма се от особено значение, за да се гарантира неговата устойчивост. В случая с екотуризма те са още по-важна и същевременно сложна задача поради включването на интересите на широк кръг от заинтересовани. В същото време планирането на развитието на екотуризма предполага не само съгласуване на целите и задачите с ресурсните възможности, но и изисква планиране на действия по опазване на средата, в която той се развива. Следователно устойчивостта на екотуристическите практики е възможна, ако планирането балансира между изискванията на туристическото развитие и възможностите на околната среда в опит да се управляват потенциалните ползи, както в настоящето, така и в бъдещето (Wearing and Neil, 1999).

Туристическото планиране може да се определи като една изключително комплексна дейност, тъй като включва икономически, социални, екологични, пространствени (дестинация) и времеви (еволюционни) измерения. Съществуват няколко възможни подхода към планирането на туризма (Маринов, 2019) – бустерен, икономически, териториално-устройствен, пазарен подход, планиране на дестинацията като планиране на предприятията, средови (екологичен) подход, общностен подход, интегриран (интегрален) подход и интегрирано планиране на устойчивото туристическо развитие. В настоящата работа се възприема интегрирания подход, в т.ч. с отчитане на принципите на устойчивото туристическо развитие, който отговаря най-пълно на съвременните знания и нужди и проблеми на туристическото развитие.

Политиката на развитие на екотуризма е от особено значение поради философията на този вид туризъм, включваща етични подходи в управлението, участие на местните общности, съхраняване на околната среда и т.н. Естеството на екотуризма и неговото успешно управление изискват ефективен баланс между: развитие и опазване, предлагане и търсене, хора и околна среда.

Планирането на екотуризма включва аспекти от както от планирането на околната среда, така и от туристическото планиране. Един от аспектите на туристическото планиране, който често се насърчава, е необходимостта от интегриране на туризма в развитието на района, докато идеята за интеграцията на туризма в опазването на околната среда е рядко срещан подход. Но въпреки различните си цели, туристическото планиране и планирането на околната среда споделят една и съща пространствена рамка, поради което следва да се извършват зависимо едно от друго с цел постигане на екологично-туристическа съвместимост на дадената територия.

Според Dowling и Fennell (2003) съществуват три нива на планиране на екотуризма – национално, регионално и планиране на ниво обект. От всички разгледани нива на планиране на екотуризъм регионалното (вкл. и местното) предлага най-добра възможност за постигане баланс между развитието на туризма и опазването на околната среда. В настоящата работа е приложено планиране на регионално ниво.

Трудностите в процеса на планиране на екотуризма до голяма степен идват от широкият кръг от участници, които вземат участие и които следва да намерят консенсус по между си. Celallos-Lascurain (1996) извежда списък на заинтересованите страни от развитието на екотуризма и съответно участници в процеса на планиране: служители на защитени територии, местните общности, представители на туристическата индустрия, неправителствени организации, финансови институции, потребители (туристи).

За успешното прилагане на концепцията за екотуризма, освен добро разбиране на същността на този вид туризъм, от съществено значение са процесът на планиране и политиките, които ще следват от това. Като дейност, развиваща се в чувствителни територии и зависеща от действията на широк кръг от заинтересовани, планирането на екотуризма е важно от гледна точка на установяване на граници на растежа, управление на територията и туристопотоците, разпределяне на ролите и ползите от развитието на екотуризма.

1.2. Методика на проучването

Представен е обхвата на изследването, в т.ч. териториален, времеви и съдържателен. Очертани са основните факторите на външната и вътрешната среда за развитие на екотуризъм, които следва да бъдат анализирани. Дадени са основните параметри на емпиричното проучване, както и методиката за определяне и проучване на групите заинтересовани страни. Представени са използваните методи в научното изследване, както и използваните вторични и първични източници на информация. Методиката на проучването е представена под формата на схема (Фиг. 2.), показваща последователните и логически обвързани работни етапи.

ГЛАВА II. ВЪНШНА СРЕДА ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕКОТУРИЗЪМ

Международните актуални проучвания на пазара на екотуризъм са силно ограничени, което сериозно ограничава възможностите за измерване на туристическото търсене. За определяне на глобалните тенденции на пазара на екотуризъм е използвано едно от малкото актуални проучвания, изготвено от американската компания за пазарни изследвания Allied Market Research (2021). Докладът “Ecotourism market. Global opportunity analysis and industry forecast, 2021-2027” е изготвен на база разходите, направени от екотуристи, но е разгледан само от гледна точка на международните пътувания. Изследването също изтъква връзката между повишаването на екологичното съзнание на обществото глобален мащаб и развитието на екотуризма.

Обемът на световния пазар на екотуризъм е оценен на 181,1 милиарда долара през 2019 година и според изследването ще достигне 333,8 милиарда долара до 2027 година, регистрирайки среден годишен ръст от 14,3 %. Като най-изявени дестинации са посочени Коста Рика, островите Галапагос, Панама, Етиопия, Амазония, а като такива с най-голям годишен ръст за 2018 г. – Исландия, Кения, Палау и Непал.

В изследването са посочени четири движещи сили на пазара на екотуризма: 1) глобалната мода и тенденция към екологизация в пътуванията и местата за настаняване; 2) нарастване на пътуванията до уникални дестинации и малко познати туристически дестинации; 3) развитие на новите технологии в обществото и в туризма; 4) възходът на

социалните мрежи и скъсяването на дистанцията между предлагащите туристически услуги и потребителите.

Основните ограничения пред пазара на екотуризъм според доклада са две: 1) недостатъчна поддържаща инфраструктура, възпрепятстваща разширяването на пазара и 2) рискът от негативни въздействия върху околната среда вследствие от неконтролируемото нарастване на броя туристи, което може да доведе до отлив на пазарите.

Изследването представя сегментиране на пазара според начина на пътуване, възрастовата група, използвания канал за резервация и региона на произход на туристите (Табл. 2).

Табл. 2 Пазар на екотуризма по различни пазарни сегменти

Критерий	Сегменти	Дял от сегмента	Прогнозен ръст на годишна база
Начин на пътуване	Самостоятелно	19 %	15,9 %
	В група	81 %	13,9 %
Възрастова група	Генерация X (над 40 г.)	28 %	13,2 %
	Генерация Y (25-40 г.)	58 %	14,5 %
	Генерация Z (под 25 г.)	15 %	15,6 %
Канал за резервация	Травъл агент	81%	14,7 %
	Директно	19 %	12,4 %
Регион	Северна Америка	23%	16,2 %
	Европа	31 %	12,3 %
	Азия и Океания	38 %	14,9 %
	Латинска Америка, Близкия изток и Африка	8 %	13,6 %
Общо за света			14,3%

Източник: „Ecotourism market. Global opportunity analysis and industry forecast, 2021-2027“

Преобладават пътуванията в група (81%), но самостоятелното пътуване или пътуване извън група са все по-предпочитани през последните години, като дялът на разходите на този вид туристи е оценен на 19% от разходите за екотуризъм в световен мащаб. По отношение на възрастовата структура доминира поколение „Y“ (58%), следвано от поколение „X“ (28%) и поколение „Z“ (15%). Използването на туристически посредник при пътуване с цел екотуризъм е широко разпространено, като 81% от разходите на туристите в световен мащаб са направени при пътуване организирано по този начин.

Като най-голям пазар за екотуризъм са определени държавите от Азия и Океания, като близо две трети от търсенето се генерира в страни извън Европа. Най-големи пазари са Китай (26,9%), САЩ (16,5%), Германия (10,5%), Великобритания (6,6%), Франция (4,4%), Италия (3,4%), Канада (3,2%), Испания (3%).

Представени са и глобални програми за сертифициране в сферата на устойчивия туризъм и екотуризма в качеството им на надежден инструмент за измерване на качеството и открояване на „истинския“ продукт на екотуризма. В международен план действат голям брой сертификационни програми, разпространението на които е ограничено в България. Същевременно в страната ни няма национална система за сертификация или марка за качество в сферата на устойчивия туризъм или екотуризмът.

Разгледан е примерът на Коста Рика за развитие на екотуризъм, като модел за устойчиво туристическо развитие в сферата на екотуризма. Екотуристическата индустрия в Коста Рика е изградена върху добре развита система от защитени територии, допълвана от политическа стабилност и функционираща демокрация, зачитане на

човешките права, гостоприемство, добре поддържана пътна инфраструктура, висок процент на грамотност, голям брой природозащитни организации, както и национална сертификационна система. Коста Рика е пример за цяла страна специализирана в развитието на екотуризъм с добри икономически резултати, най-вече поради прилагането на целенасочена, последователна и подкрепена от заинтересованите политика. От друга страна същият пример показва, че успехът в (количественото) развитие на екотуризма носи в себе си рискове за собственото му бъдеще, ако не бъде подходящо планиран и регулиран.

ГЛАВА III. ВЪТРЕШНА СРЕДА ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕКОТУРИЗЪМ В РИЛО-ПИРИНСКИ ТУРИСТИЧЕСКИ РАЙОН

3.1. Географско положение, обхват и достъпност на Рило-Пирински туристически район

РПТР обхваща 23 общини в югозападната част на България, но периферното му разположение не е отчетено като ограничител за развитие на туризма. Туристико-географското му положение е благоприятно, както спрямо българския, така и спрямо международния пазар поради близостта до големи градове (София, Пловдив, Скопие, Солун) и летища. Транспортната достъпност до повечето общини в РПТР е добра, като през половината от общините преминават автомагистрала или първокласни пътища. Поради предимно планинския релеф, някои обекти са сравнително труднодостъпни, което възпрепятства масовите посещения от големи групи туристи, но е благоприятно за развитието на екотуризма в контекста на някои негови характеристики (девствени природни територии, откъснатост от цивилизацията и спокойствие).

3.2. Природна среда и ресурсен потенциал за развитие на екотуризма

Природните ресурси са представени чрез анализ на отделните компоненти на природната среда, с акцент върху възможностите, които предоставят за екотуризъм, като са разгледани и защитените територии и зони в района, в качеството им на ресурс за развитие на екотуризъм. Анализът на природната среда позволява районът да бъде определен като изключително богат на разнообразни природно-рекреационни ресурси. Разнообразието се обуславя както от преходното разположение на района по отношение на природните компоненти, така и от релефа му и наличието на голям брой планини.

Видовото многообразие и висока степен на ендемичност на растителния свят са предпоставка в района да бъдат обявени едни от най-старите и големи защитени територии у нас. С най-голямо значение за развитието на екотуризма са двата национални парка „Рила“ и „Пирин“ и двата природни парка „Рилски манастир“ и „Беласица“. Защитените територии заемат 18,3% от територията на района, при среден дял от 5,27% за страната. Запазените природни местообитания и голямото разнообразие на орнитофауната са причина на територията на РПТР да бъдат широко разпространени защитените зони от националната екологична мрежа „Натура 2000“.

Табл. 3 Брой защитени територии по вид в РПТР и България.

Вид защитена територия	Брой в РПТР	Брой в България
Резерват	12	55
Поддържан резерват	2	35
Национален парк	2	3
Природен парк	2	11
Природна забележителност	25	350
Защитени местности	41	573

Източник: Регистър на защитените територии и защитените зони в България, МОСВ

В структурата на земеползването преобладават горските територии (56%, спрямо 35% за страната), докато делът на всички останали видове територии е сравнително по-нисък, в т.ч. урбанизирани територии, земи за транспорт и инфраструктура и за добив на полезни изкопаеми. Средата в района може да се определи като благоприятна за развитието на екотуризма, тъй като е значително по-малко „технизирана“ в сравнение със средните стойности за България.

Разгледани са някои предходни оценки на природо-ресурсния потенциал за развитие на туризъм, които дават на района изключително високи оценки, спрямо други райони и планински територии. Оценка също така дават представа и за атрактивността природата на отделни части вътре в района.

Антропогенните туристически ресурси също се характеризират с висока атрактивност по отношение на трите разгледани групи: социално-познавателни, културно исторически паметници и места и периодични и епизодични прояви. От гледна точка на екотуризма най-голямо значение имат социално-познавателните, поради възможността, която предоставят за запознаване с местната култура.

3.3. Социално-икономическа среда за развитие на туризма

По отношение на демографската ситуация и трудовите ресурси в района се наблюдават съществени вътрешнорегионални различия, като показателите са по-неблагоприятни в територии, в които екотуризмът има възможност за развитие на база природо-ресурсен потенциал и съхраненост на средата (по-отдалечените планински и полупланински райони). От друга страна по-ниският дял градско население, по-ниската средна гъстота на населението и липсата на големи градове (единствено Благоевград има население над 50 хил. души) са фактори на средата, благоприятстващи развитието на екотуризъм най-вече поради неговото изискване към „относително необезпокоявани места“.

В изследваната територия се наблюдават характерните за страната ни тенденции на обезлюдяване, застаряване, емиграция и като цяло по демографските показатели стойностите на района са близки до средните за страната, като се наблюдават известни териториални различия. Относително по-благоприятна е ситуацията в някои общини с по-големи градове като Благоевград, Гоце Делчев, Самоков, в малки или селски общини с големи българомохамедански и ромски общности като Гърмен, Сатовча и Долна Баня, както и в община Банско, която до голяма степен може да се отдаде на развитието на туризма. В немалко общини са налице твърде негативни показатели за динамиката на населението – Струмяни, Кочериново, Рила, Сапарева баня Бобошево, Белово. В следствие на тези тенденции възрастовата структура в тях е доста влошена, докато най-благоприятна е тя е Белица, Благоевград, Гоце Делчев, Гърмен, Сатовча, Якоруда и Долна Баня.

Според разгледаните показатели по отношение на селищната мрежа, тя е сравнително добре развита по цялата територия на района, като почти липсват големи градове. В този смисъл средата в района има ниска степен на урбанизация, което я прави подходяща за развитие на екотуризъм. Същевременно в района са съсредоточени голям брой курорти и селища с туристически функции, което е довело до високо ниво на развитие на МТБ на туризма.

Нивото на икономическо развитие е относително ниско, което води след себе си от една страна до изселване на населението, но от друга, поради липсата на големи предприятия, е причина за съхраняване на качествата на околната среда. Добре развития селскостопански сектор, предимно в малки стопанства и продуктите на местната хранително-вкусова промишленост биха се вписали добре в предлагането на екотуризъм в района. В същото време високата зависимост от туризма като източник на доходи в част от общините в района крие риск при евентуални кризи в сектора.

Транспортната инфраструктура е добре развита, имайки предвид ограниченията, които налага планинския релеф в изучаваната територия. В по-голямата част от района гъстотата на пътната мрежа е сравнително ниска, но за сметка на това качеството на пътната настилка е на много добро ниво.

Състоянието на околната среда и екологичната инфраструктура варира значително както по отделните разглеждани показатели, така и в териториален аспект. Като цяло районът изостава по отношение на развитие на системата за рециклиране на отпадъците и свързаността на канализацията с пречиствателни станции.

3.4. Туристически контекст на развитието на екотуризма

Нивото на развитие на туристическите продукти на останалите видове туризъм е разгледано от гледна точка на възможностите за допълване с екотуризма. Сравнително високото ниво на туристическо развитие и съществуващата продуктова структура на туризма в района може да се оценят като благоприятни от гледна точка на развитието на екотуризма. Възможност пред екотуризмът е използването на изградената инфраструктура на планинския пешеходен туризъм и настанителната база на планинския рекреативен туризъм, както и включване в екотуристическите програми на дейности, характерни за други видове туризъм.

ГЛАВА IV. ПРАВНО-ПОЛИТИЧЕСКА СРЕДА ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕКОТУРИЗЪМ

4.1. Външна правно-политическа среда за развитие на екотуризъм

Разгледани са глобални документи и поставените в тях цели във връзка с устойчивото развитие, които в по-малка или по-голяма степен са свързани с туризма, както и с екотуризма. Прегледът показва, че международните политически документи поставят сериозен акцент върху опазването на средата и устойчивото развитие, в т.ч. устойчиво туристическо развитие, въпреки че екотуризмът е по-скоро периферна тема. Подчертава се ролята на туризма във връзка с децентрализиране на градското развитие, балансирано развитие на регионите, както и значението му за опазване на природата.

Разгледани са международните туристически организации и сферата на устойчивия и екотуризма, като основен субект на международна политика в областта.

Анализът на нормативната уредба в България показва, че най-пряко развитието на екотуризма в РПТР се регламентира от Закона за туризма, който определя ролите и

отговорностите по отношение на управлението на туризма и по-специално функциите и начина за управление на туристическите райони, както и от природозащитните закони (Закон за защитените територии и Закон за биологичното разнообразие), които въвеждат регулации по отношение на средата, в която се развива екотуризма.

Традициите в природозащитното законодателство у нас са причина за добре развитата днес система от защитени територии. Законът за защитените територии регламентира категориите защитени територии, тяхното предназначение и режим на опазване и ползване, обявяване и управление, които могат да се разглеждат както като ограничения, така и като предпоставки за развитие на туризъм и в частност на екотуризъм в защитените територии. Според режимите на опазване и ползване като най-подходящи за развитие на туризъм защитени зони могат да се определят националните паркове и природните паркове. Макар най-атрактивни по отношение на биологично разнообразие, развитието на туризъм в резерватите се ограничава от сериозните забрани за човешка намеса в тях. Въпреки това посещение при спазване на всички изисквания, на малки групи, в каквито се предполага, че се развива екотуризмът, е позволено.

Разгледани са национални планови документи сферата на туризма и регионалното развитие. Плановите документи на национално ниво определят екотуризма като важен за разнообразяване на туристическото предлагане, но все пак той не е сред най-приоритизираните видове туризъм. Заложени са някои уместни цели, които до голяма степен се повтарят в отделните документи, но не са предвидени действия за постигането им, което крие риск да останат само „на хартия“. Впечатление прави, че плановите документи не се основават на изследвания на туристическото предлагане и търсене или ако са споменати резултати от такива те са с неизяснена методика.

4.2. Вътрешна правно-политическа среда за развитие на екотуризъм (Управление и планиране на екотуризма в РПТР на местно и регионално равнище)

Разгледана е ролята на местните власти, неправителствените организации, дирекциите на национални и природни паркове, областните управители и организацията за управление на туристическия район (ОУТР), в качеството им на субекти на туристическа политика на местно и регионално ниво.

Разгледани са регионални и местни планови документи и мястото на туризма в тях, както и възможностите и ограниченията, които произтичат от тях за развитието на екотуризма. Специално внимание е отделено на плановете за управление на двата национални парка – „Рила“ и „Пирин“, в качеството им на основен регулиращ документ в защитените зони.

Сериозна пречка пред развитието на туризма в защитените територии е липсата на актуални планове за управление. Тя произтича от сложната процедура по приемането им, в която участие вземат широк кръг от заинтересовани страни, между които трудно се намира консенсус и това налага нужда от промени в законоустановената процедура. Плановете за управление на по-голямата част от защитените територии са изготвени преди около 20 години – планът на НП „Рила“ е приет през 2001 г, а този на НП „Пирин“ през 2004 г. По отношение на развитието на туризма в ПУ на „Рила“ са заложени доста добри цели, за които е спорно дали са изпълнени към днешна дата. ПУ на НП „Пирин“ третира туризмът като заплаха за биоразнообразието, но пък свързва неговото развитие с облагодетелстването на местните общности.

Анализът на плановите документи на местно ниво показва различна степен на приоритизиране на туризма в отделните общини (най-сериозно е залегнало развитието му в плановете на Белица, Благоевград, Гоце Делчев, Самоков, Симитли). Екотуризмът

като цяло не е често споменаван, а където е - на него се гледа като част от продукта на други видове туризъм (приключенски, планински, познавателен и др.). Най-силен акцент по отношение на развитие на екотуризм, в това число заложи мерки и програми, имат общините Самоков и Белица.

4.3. Отношение на местните власти към развитието на екотуризм

Резултатите от проведеното първично проучване сред 23-те общински администрации показва известни различия по отношение политиката им на развитие на туризма, в т.ч. на екотуризма, но могат да се открият няколко тенденции – липса на стратегически подход в планирането и управлението на туризма, отсъствие на желание за сътрудничество между общините освен при наличие на външен обединяващ фактор (напр. финансиране), несъответствие между голямото желание за развитие на туризъм и реалните действия и респективно резултати.

Потенциала за развитие на екотуризм е изключително високо оценен от страна на общинските власти, но от друга страна те дават сравнително ниска оценка по отношение на реалното му състояние. Затова и екотуризмът се отличава с най-голяма разлика между двете оценки (1.6 пункта).

Табл. 4 Оценка на предлагането по видове туризъм от общинските администрации

	Реално състояние	Потенциал за развитие	Разлика
Екотуризм	3.3	4.9	1.6
Планински пешеходен туризъм	3.5	4.9	1.4
Приключенски туризъм	2.8	4.1	1.3
Винен и гурме туризъм	2.5	3.7	1.2
Селски туризъм	2.9	4.0	1.1
Събитийен и фестивален туризъм	2.9	3.9	1.0
Културно-познавателен туризъм	3.3	4.3	1.0
Планински ски туризъм	1.8	2.8	1.0
Религиозен туризъм	2.9	3.8	0.9
СПА и балнео туризъм	2.8	3.5	0.7

По-голямата част (78%) от общините в Рило-Пирински туристически район твърдят, че полагат усилия за развитие на екотуризм на своята територия. Най-често това се изразява в:

- Маркиране на туристически пътеки, поставяне на информационни табели в повечето случаи в партньорство с местното туристическо дружество или с управата на защитените територии;
- Изграждане на екопътеки, което при почти всички общини е осъществено чрез средства по европейска програма (Белица, Белово, Гоце Делчев, Дупница, Костенец, Петрич, Разлог, Рила, Самоков, Сапарева баня);
- Издаване на информационни материали, които да запознават туристите с възможностите за практикуване на екотуризм, особеностите на растителния и животински свят и разпространението им чрез туристическите информационни центрове и местата за настаняване.

Като общини, които полагат най-големи и най-видими усилия за създаване на условия за развитие на екотуризм се открояват Белица, Петрич, Разлог, Рила и Самоков.

Всичките 23 общини в Рило-Пирински туристически район посочват, че на тяхна територия туристите имат възможност да посетят съхранени природни територии, както

и да отседнат в семейно оперирани места за настаняване. Впечатление прави, че в повече от половината общини не съществува възможност туристите да получат информация за природното и културно наследство на района. Това се дължи на малкия брой функциониращи туристически информационни центрове, музейни експозиции или наличие на местни туристически водачи.

Общинските администрации на територията на Рило-Пиринския район дават сравнително висока оценка на нивото на развитие на екотуризма и особено високо оценяват потенциала му за бъдещо развитие и ползите, които би донесъл на съответната община. В същото време, в противовес на тези техни очаквания, сравнително малка част от общините полагат целенасочени усилия за развитието на екотуризмът и вероятно това е една от причините именно екотуризмът да се отличава с най-голяма разлика между оценките за потенциала и реалното му състояние. Основната част от инициативите и постигнатите резултати, целящи подпомагане на екотуризма, са реализирани чрез финансиране по европейски проекти, а след като финансирането приключи, постигнатото не се поддържа или надгражда.

Почти всички общини посочват, че рекламата и други маркетингови дейности са нещата, които ще предприемат за популяризиране на общината. Впечатление прави, че почти никой не посочва създаването на общ туристически продукт със съседни общини или обединяване на общини с цел съвместна реклама. Малко по-голям е броят на общините, които искат да търсят възможности за трансгранично сътрудничество. Малка част от общините заявяват намерението за обучение на кадри и повишаване на езиковата им квалификация.

ГЛАВА V. ЕКОТУРИЗЪМ В РИЛО-ПИРИНСКИ ТУРИСТИЧЕСКИ РАЙОН

5.1. Историческо развитие на туризма в РПТР

Историческото развитие на туризма в РПТР е свързано най-вече с богатия природо-ресурсен потенциал на планините, както и наличието на множество находища на минерална вода. Проследено е историческото развитие на туризма в района от зараждането му в края на 19 век до днес, като то е разделено на пет етапа. Първите опити за развитие на екотуризмът в РПТР са от началото на 90-те години във връзка с инициативи за развитие на еко- и устойчив туризм – Проект за екологичен и устойчив туризм в Пирин и Рила и неговият наследник „Пирински туристически форум“. През 90-те години и особено след 2000 година се наблюдава тенденция за изграждане много къщи за гости и семейни хотели и същевременно започва предлагането на специализирани турове в областта на екотуризма (орнитоложки, ботанически, наблюдение на дивата природа) от специализирани туроператори, като туристите са изключително от чужбина.

5.2. Туристическо предлагане

Туристическото предлагане е разгледано на база информация от вторични и първични (собствено анкетно проучване) източници.

Статистическата информация показва, че настанителната база в района е добре развита от количествена и качествена гледна точка. Районът е сред водещите в страната по отношение на предлагането като по почти всички показатели пред него са само двата черноморски района (Бургаско Черноморие и Варненско Черноморие). Към 2018 година броят на леглата в места за настаняване е 27312, което го нарежда на трето място сред туристическите райони с дял от 8%. Средният леглови капацитет на местата за

настаняване е 71 легла - по-малък от средното за страната (97 легла), като пред него са двата черноморски района и район София.

Разгледаната структура на местата за настаняване по вид и по категория може да се определи като благоприятна от гледна точка развитието на екотуризъм. Районът разполага голям брой места за настаняване с малък капацитет – предимно къщи за гости, стаи за гости и семейни хотели, което от една страна предполага по-близък контакт на туристите с местните хора, а е предпоставка приходите от туризъм да остават в хората от района.

Табл. 5 Предлагање на настанителна база – национално сравнение (2018 г.)

	Места за настаняване бр.	Легла, бр.	Среден капацитет, бр. легла	Легла-денонощия в експлоатация, бр.	Период на функциониране, дни	Площ, км ²	Гъстота на леглата, легла/км ²
Ранг на района	4	3	4	3	7	7	3
Ранг на района без двата черноморски района	2	1	2	1	7	8	1
Дял от страната	11%	8%		11%		8%	
Дял от страната без черноморските райони	20%	27%		25%		10%	

Източник: Изчисления на автора по данни от НСИ

Сравнително ниската заетост на леглата в комбинация със средното ценово равнище водят до ниска ефективност на настанителната база. Заетостта на легловата база през 2018 г. (28%) е под средната за страната (39%), като районът се намира на четвърто място по показателя заетост на леглата. През 2018 година в Рило-Пирински туристически район са реализирани близо 105 млн. лв. приходи от нощувки, разделени почти по равно между приходи от българи и от чужденци. Районът е на четвърто място с дял от 7% от всички приходи, изпреварен от двата черноморски района и район София.

Настанителната база е доста неравномерно разпределена по територията на района - 84% от легловата база е в едва шест общини. Тенденцията е, че общините с най-голям леглови капацитет имат най-висока заетост на леглата - Самоков (33%), Банско (32%), Разлог (32%) и Сандански (31%), докато в общините с малка настанителна база (Бобошево, Кочериново, Сатовча, Симитли, Струмяни) са отчетени критично ниски нива на заетост под 8%.

Табл. 6 Групиране на общините по дял в туристическото предлагане

	Места за настаняване	Брой легла
Първите шест общини (Банско, Благоевград, Разлог, Самоков, Сандански, Сапарева баня)	74 %	84 %
Вторите шест общини (Гоце Делчев, Гърмен, Долна баня, Костенец, Петрич, Рила)	20 %	11 %
Последните десет общини (Белица, Бобошево, Дупница, Кочериново, Кресна, Сатовча, Симитли, Струмяни, Хаджидимово, Якоруда)	6 %	5 %
Общ брой	387	27 312

За последните две десетилетия в района се наблюдава съществена динамика по отношение на развитието на легловата база като ръстът в броя на местата за настаняване

за периода от 1998 г. до 2018 г. (844%) значително изпреварва ръста в броя на леглата (194%), което говори за увеличения брой места за настаняване с по-нисък капацитет.

Табл. 7 Динамика на туристическото предлагане в РПТР за периода 1998-2018г.

	1998	2008	2018
Общини в РПТР с места за настаняване	12	20	22
Места за настаняване в РПТР, брой	41	241	387
Дял от МН в България	4 %	7 %	11 %
Дял от леглата в България	5 %	9 %	8 %
Среден капацитет на МН в РПТР	227	100	71
Дял от легладенонощията в България	8 %	11 %	11 %

Източник: Изчисления на автора по данни от НСИ

Проведеното емпирично проучване показва сравнително добро предлагане на места за настаняване, които могат да се определят като отговарящи на нуждите на екотуризма - къщи за гости, хотели и семейни хотели с категория 2 или 3 звезди и среден капацитет между 10 и 50 легла. Анкетирани са 156 места за настаняване с общ капацитет от 6365 легла или 23% от леглата в РПТР според НСИ (2018) и 16% от леглата в РПТР според националния туристически регистър.

Средната цена на двойна стая в разглежданите обекти е 59,50 лв., като най-високо ценово равнище имат хотелите и местата за настаняване с голям капацитет, докато най-ниско е то в хижите и местата за настаняване с малък капацитет (до 20 легла). Ценовото равнище е разгледано и от гледна точка на видовете туризъм, които местата за настаняване са посочили като най-често практикувани от техните гости. С най-висока цена за двойна стая е деловият туризъм (92 лева), следван от винен и гурме туризъм (84 лева), СПА и балнеотуризм (78 лева), културно-познавателен туризъм (57 лева) и екотуризъм (54 лева).

По отношение на видовете туризъм, практикувани от гостите в местата за настаняване екотуризмът е вторият най-споменаван вид туризъм за топлото полугодие - при почти половината от местата за настаняване, но през студеното той е значително по-слабо практикуван (19%). Местата за настаняване, които най-често са посочили екотуризма като практикуван от техните гости, са в голямата си част къщи за гости, семейни хотели и хижи, при среден капацитет от 37 легла. Това дава отражение и върху категорията на местата за настаняване, посочващи екотуризма, сред които липсват 4 и 5-звездни обекти.

Сред най-често споменаваните причини за избор на дестинация от гостите на местата за настаняване са пряко свързани с характеристиките на екотуризма – спокойствие и откъсване от цивилизацията, посещение на запазени природни територии, тяхното опознаване и осигуряването на положителни преживявания.

Голяма част (82%) от местата за настаняване предлагат допълнителни услуги, като най-разпространени са транспортните (56%), следвани от възможностите за дегустация на местни продукти (43%), посещение на местна културна забележителност (39%) и преходи с водач (36%).

Основните принципи и характеристики на екотуризма до известна степен са застъпени в предлагането от страна на местата за настаняване. Най-голяма част от отговорилите (62%) предлагат продукти с местен произход и наемат приоритетно местен персонал (58%). Относително малка част от местата за настаняване прилагат мерки за устойчиво развитие в своята дейност, но само в един случай има сертификат за качество или устойчивост, което може да се отчете като дефицит по отношение на предлагането сред екотуристи.

Местата за настаняване в голяма степен твърдят, че бизнесът им не оказва негативен ефект върху природната среда както и че допринасят за информираността на гостите по отношение на природното и културно наследство на района (чрез разкази, брошури, презентации), но от друга страна малка част от тях твърдят, че участват в инициативи, привличащи вниманието към опазването на природното и културно наследство в района.

Предлагането в **заведенията за хранене и развлечения** е на сравнително добро ниво, което може да задоволи нуждите на туризма и на местното население. Най-голям е дялът на ресторантите (37%), в които поради големия им среден капацитет (101 места) са разположени над половината (54%) от местата. На второ място и по брой ЗХР и по дял на местата в тях са баровете. Доминиращо значение имат ЗХР с капацитет до 100 места (78 %). В структурата по категория доминират нискокатегорийните заведения - 77%. Заведенията с категория 4 и 5 звезди се намират почти изцяло в местата за настаняване в Банско, Разлог, Сандански, Боровец. Териториалното разпределение на ЗХР до голяма степен следва това на местата за настаняване, както и наличието на по-голям брой население в населените места. По време на теренното проучване е установено, че голяма част от заведенията за хранене в района (особено в туристическите локации) предлагат продукти с местен произход, които са типични за района.

Степента на изграденост на **туристическа инфраструктура** може да се определи като много добра в местата, където са съсредоточени големи туристически потоци и липсваща или в лошо състояние в по-малко популярните дестинации. Тази тенденция е особено силно изразена при инфраструктурата на пешеходния туризъм, както и при инфраструктурата за туристическа информация (ТИЦ и ПИЦ). Инфраструктурата на интерпретативните маршрути и екопътеките е сравнително добре развита и разположена в страни от големите туристически потоци, което я прави особено подходяща за екотуризъм. Този вид инфраструктура изисква по-сериозна поддръжка, поради наличието на по-голям брой елементи и на места състоянието ѝ е незадоволително, поради липса на средства или неустановена отговорност за поддръжката. Спортно-туристическата инфраструктура се отличава с наличието на голям брой лифтове, осигуряващи лесен достъп до високите части на планините и защитените територии, което е в полза на развитието на екотуризма. От друга страна в районите около лифтовете се наблюдава голяма концентрация на туристопоток, който по-скоро влияе негативно на качествата на околната среда.

Предлагането на екотуризъм сред взелите участие в проучването **туроператори** е силно застъпено (76%), като почти всички включват Рило-Пиринския туристически район в програмите си (94%). Няма съществена разлика в предлагането на района в зависимост от основния пазар – 91% при туроператорите, които работят на вътрешния пазар и 87% при работещите на международния пазар. Най-голям дял от клиентите на туроператорите, посещаващи Рило-Пирински туристически район заемат българите с 46%, следвани от граждани на Европейския съюз (36%). Останалите са туристи от далечни пазари (9%), туристи от други европейски страни (8%) и туристи от балканските страни (2%).

Почти всички туроператори предлагат посещение на обекти в двата национални парка в района, при което основен мотиватор за потребителите е запазената природа и насладата от нея.

Най-високо туроператорите оценяват възможностите на района по отношение на предлагането на събитийен и фестивален туризъм (4.4 от максимална оценка 5), следвани от тези на планинският пешеходен туризъм (4.3) и СПА и балнеотуризм (4.1). На възможностите за практикуване на екотуризъм е дадена сравнително ниска средна оценка (3.9), което го нарежда на шесто място сред останалите видове туризъм.

Най-голям процент от туроператорите (70%) предлагат планински пешеходен туризъм на българския пазар, докато на чуждия пазар най-предлаган (при 72% от туроператорите) е културно-познавателният туризъм. Екотуризмът се предлага от сравнително голям процент от туроператорите – 60% от тях на българския пазар и 69% на международния, което всъщност го прави вторият най-предлаган вид туризъм след планинския пешеходен.

Голяма част от туроператорите посочват, че предлагат в програмите си дейности, които директно или индиректно могат да се отнесат към характеристиките на екотуризма.

Табл. 8 Процент от туроператорите, които предлагат Рило-Пирински туристически район, съгласни с твърдения, касаещи предлагането на екотуризъм

Нашите програми дават възможност туристите да повишат информираността си по отношение на природното и културно наследство на района	91%
По време на престоя си в дестинацията, нашите клиенти имат възможност да закупят продукти и сувенири с местен произход	84%
Предлагаме пакети, включващи посещение на съхранени природни територии	77%
Предлагаме пакети, включващи запознаване на туристите с автентичните бит и култура на местното население	77%
Предлагаме пакети, включващи възможност за дегустация на местни храни и напитки	70%
В нашите програми предлагаме места за настаняване, които са семейно оперирани	70%
В нашите програми туристите имат възможност да пътуват с превозни средства, имащи понижен негативен отпечатък върху околната среда	30%

5.3. Туристическо търсене

По отношение на основните показатели за туристическото търсене, Рило-Пирински район се намира на сходни с предлагането в настанителната база позиции, но с още по-силно изразена териториална концентрация.

През 2018 година в района са реализирани малко над 2.2 млн. нощувки (8% от нощувките в страната) при доста по-голям дял от нощувките на българи, спрямо тези на чужденци. Макар че е на четвърто място по пренощували лица и на трето по реализирани нощувки, Рило-Пиринският район е на първо място по броя на нощуващите българи.

През 2018 година средният престой на туристите в местата за настаняване в Рило-Пиринския район е бил 2.5 нощувки, при средно 3.4 за страната. Българите остават средно 2,1 нощувки при посещенията си в Рило-Пиринския район, а чужденците – 3,3 нощувки.

Водещите шест общини по отношение на търсенето са същите, както и при предлагането и на тях се падат 88% от нощувките и 87% от пренощувалите лица, а само на първите две (Банско и Самоков) – 53% от пренощувалите лица и 60% от нощувките. В същото време в десет от общините са регистрирани едва 2% от пренощувалите лица и реализираните нощувки. Чуждестранното търсене е много по-силно концентрирано от българското – 97% от нощувките на чужденци са във водещите шест общини, а 78% са само в първите две (Банско – 51% и Самоков – 27%), докато съответните стойности за българите са 82% и 47%.

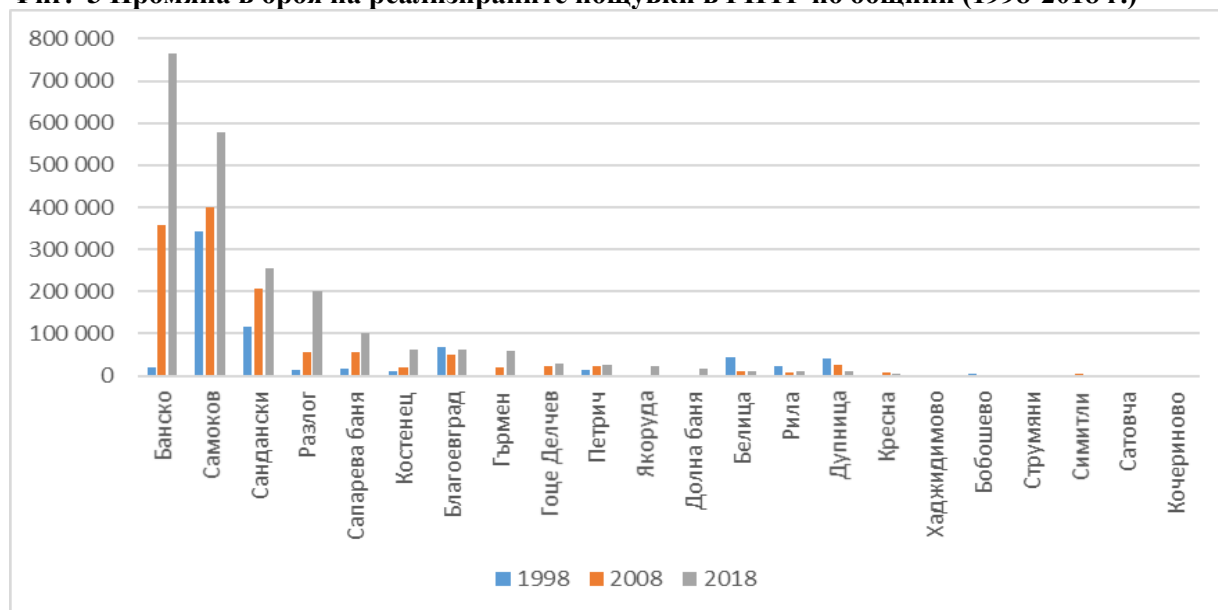
Табл. 9 Търсене на настанителна база – национално сравнение (2018 г.)

	Реализирани нощувки			Пренощували лица			Среден престой, нощувки на 1 лице		
	общо	бълг.	чужд.	общо	бълг.	чужд.	общо	бълг.	чужд.
Отн. дял от страната, %	8%	14%	5%	12%	16%	8%			
Отн. дял от страната без черноморските райони	25%	22%	29%	21%	21%	20%			
Ранг	3	4	4	4	1	4	4	5	5
Ранг без черноморските райони	1	2	2	2	1	2	2	3	3

Източник: Изчисления на автора по данни от НСИ

Ръстът на търсенето, измерено чрез реализираните нощувки, през 1998-2008 г. изостава от ръста на леглата, а за целия период реализираните нощувки се увеличават малко повече от три пъти (приблизително колкото е увеличението и на броя на леглата). Нощувките на чужденци за целия период нарастват значително повече (3,8 пъти), отколкото нощувките на българи (2,7 пъти). Банско е общината с най-голям ръст в броя на нощувките, които са се увеличили 40 пъти от 1998 г. до 2018 г., следвана от Разлог (14 пъти), Сапарева баня (6 пъти), Костенец (6 пъти), Гърмен (от 0 на близо 60 хил.), Гоце Делчев (от 0 до близо 30 хил.).

Фиг. 3 Промяна в броя на реализираните нощувки в РПТР по общини (1998-2018 г.)

Източник: Изчисления на автора по данни от НСИ

През 2018 година в РПТР са отчетени нощувки в местата за настаняване от граждани на над 110 страни, като 85% от нощувките и 82% от пристиганията се падат на първите 10 страни, които са разгледани в анализа.

Почти 70% от пренощувалите лица (68%) и реализираните нощувки (69%) се падат на пет страни – Република Северна Македония (21% от пренощувалите и 19% от нощувките), Обединеното кралство (14% от пренощувалите и 20% от нощувките), Гърция (15% от пренощувалите и 10% от нощувките), Израел (9% от пренощувалите и 10% от нощувките) и Румъния (9% от пренощувалите и 10% от нощувките). Най-голям дял при пристиганията имат съседните на района страни Република Северна Македония

и Гърция, както и гражданите на Обединеното кралство, като туристите от тези страни са 50% от пренощуващите. По отношение на нощувките водещ пазар е Обединеното кралство с 20% от нощувките, като е важно да се отбележи че тези туристи имат най-голям дял в община Самоков (58%), докато при другите страни най-голямата част от нощувките са в община Банско.

Структурата на нощуващите посетители в РПТР се различава съществено от тази на страната в няколко отношения: 1) тя е доста по-концентрирана, с изразена тежест на водещите пазари и 2) първите десет страни в България и първите десет в РПТР се различават съществено по позиции и относителна тежест на отделните страни. Така съседните страни (Гърция и Македония) имат голяма тежест в търсенето в района за разлика от това в страната, докато Германия, която е водещ пазар за България има минимален дял от пренощуващите и реализираните нощувки в района.

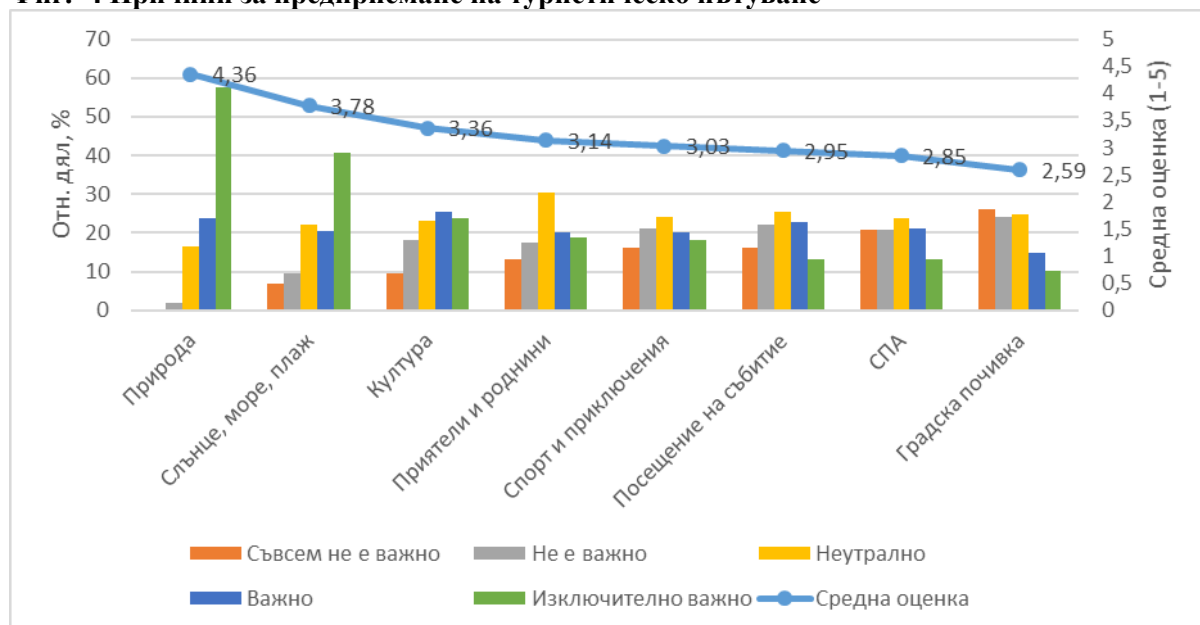
Характерно за РПТР е, че той е изключително предпочитан от българските туристи, и докато през годините броят на пренощуващите чужденци и техните нощувки остават с почти непроменен дял в страната, цялостното подобряване на позициите на района се дължи основно на българите. От друга страна предпочитанията на чуждите туристи са свързани с няколко туристически центъра и техните нощувки са силно концентрирани в малко на брой локации.

Потенциално туристическо търсене (проучване на потенциални туристи)

Участниците в проучването на туристическото търсене са изключително българи, така че резултатите от него са представителни за българския пазар.

С най-висока оценка сред причините за предприемане на туристическо пътуване от респондентите е природата, която е определена като изключително важна за 58% от участниците в проучването. Сравнението с данни на национално ниво (Preferences of Europeans towards Tourism, 2016) показва, че респондентите посочват по-често като причина природата и значително по-рядко слънце, плаж, море и посещение на приятели и роднини, спрямо средните за страната стойности.

Фиг. 4 Причини за предприемане на туристическо пътуване

По отношение на факторите за избор на дестинация за туристическо пътуване потенциалните туристи са дали най-висока оценка на фактора „запазена природа и красив пейзаж“, следван от „възможности за разходки, пешеходни турове, преходи“, „спокойствие, тишина, откъсване от цивилизацията“ и „запазени автентични бит и култура в дестинацията“. Всичките фактори имат отношение както към екотуризма, така и към средата в РПТР.

Прилагането на устойчиви практики в дестинацията или мястото за настаняване не е от особено значение за потенциалните туристи, като 58% от тях са посочили, че те не са играли роля при избора им на дестинация през последната година.

РПТР е доста разпознаваем, според проучването на потенциалните туристи, като 95% от тях посочват, че са го посещавали. Най-често те го свързват с възможностите за практикуване на планински пешеходен туризъм (82%) и ски туризма (60%). Следват СПА и балнеотуризмът (35%), екотуризмът (27%), културно-познавателният (27%), приключенският (19%), селският (17%), религиозният и поклоннически (15%), винен и гурме (14%) и събитиен туризъм (13%).

Най-споменаваните дестинации и атракции, според потенциалните туристи, са Банско (118 отговора), Седемте Рилски езера (106), Рилският манастир (86), Боровец (55), вр. Мусала (45), вр. Вихрен (45), Сандански (34), Добринище (25), вр. Мальовица (22), Мелник (18) и др. Сред първите 20 най-споменавани има значителен брой природни обекти, както и населени места с развит културно-исторически и СПА туризъм. Почти всеки втори, дал отговор на въпроса, е посочил Банско. Като цяло обектите, които се намират в защитени територии или са в близост до тях, са доста популярни.

Проучване на посетителите в дестинацията

В проучването са взели участие 121 туристи, от които 80% българи и 20% чужденци. За посетителите на място е характерна още по-висока честота на пътуванията (57% осъществяват поне 6 пътувания годишно), спрямо 43% при потенциалните туристи. Преобладаващата част от туристите (82%) са пристигнали в дестинацията със собствена кола, като едва 10% от туристите заявяват, че са използвали посреднически услуги при организацията на настоящото си пътуване. Голямата част (90%) реализират поне една нощувка, като средната продължителност на престоя е 2,7 нощувки. Най-голям дял имат отседналите в хотел (37%), но е висок дялът и на отседналите в къща за гости или семеен хотел (31%). С по-малка тежест са хижа или туристическа спалня (11%), апартаментен комплекс (9%) и собствено второ жилище (4%). Данните от проучването сред посетителите на място показват висока степен на „лоялност към дестинацията“ (едва 14% посещават района за първи път), а тези които не идват за първи път средно го посещават поне веднъж годишно.

Възможностите за туризъм, свързани с природата, са най-често посочвани от туристите като мотив за избор на дестинацията (Табл. 10). Възможностите за практикуване на екотуризъм са посочени от 41% от анкетираните – значително повече от потенциалните посетители. Като специфична причина екотуризмът е на сравнително по-заден план, но трите водещи причини са тясно свързани с неговото практикуване. Практикуването на зимни спортове е на последно място с 20%.

От факторите за избор на дестинация, пряко свързани с екотуризма, най-висока оценка получава запазената природа. Преобладаващата част от туристите заявяват, че планират да закупят продукти от местно производство, че са информирани по отношение на природното и културно наследство на района и че са запознати с възможностите за практикуване на екотуризъм. На възможностите за запознаване с местната култура и самата нейна автентичност е дадена средна оценка като фактор за избор на дестинация,

докато практиките за устойчиво развитие и опазване на околната среда (вкл. сертифициране) са на последните места.

Табл. 10 Дял на туристите, посочили съответната причина като мотив за избор на дестинация

Възможност за разходки, пешеходни турове, преходи	77%
Запазена природа и красив пейзаж	75%
Спокойствие, тишина, откъсване от цивилизацията	49%
Възможност за практикуване на СПА туризъм	45%
Възможност за практикуване на екотуризъм	41%
Възможност за дегустация на местни храни и вина	37%
Привързаност към дестинацията	30%
Възможност за развлечение и общуване	30%
Възможност за практикуване на културен туризъм (посещение на музей, исторически забележителности)	30%
Изгодни цени	27%
Посещението ми е част от обиколно пътуване	23%
Достъпност, близост до мястото, в което живея	21%
Добри условия за практикуване на зимни спортове	20%

От факторите за избор на дестинация, пряко свързани с екотуризма, най-висока оценка получава запазената природа. Преобладаващата част от туристите заявяват, че планират да закупят продукти от местно производство, че са информирани по отношение на природното и културно наследство на района и че са запознати с възможностите за практикуване на екотуризъм. На възможностите за запознаване с местната култура и самата нейна автентичност е дадена средна оценка като фактор за избор на дестинация, докато практиките за устойчиво развитие и опазване на околната среда (вкл. сертифициране) са на последните места.

45% от респондентите посочват, че са напълно доволни от престоя си в дестинацията (оценка 5 от 5), 49% отговарят, че са доволни (4 от 5) и 6% посочват, че от части са доволни (3 от 5), като средната оценка от отговорите е 4,40.

По отношение на отделните елементи на предлагането преобладават сравнително високи оценки, като елементите, свързани с екотуризма (атрактивна природа, местно население, туристическа информация, съхранена природа) са получили средна оценка над 4. Неособено висока оценка получават елементите „чистота и ред“ и „съхранена автентична култура“, а в свободните отговори някои туристи са изразили недоволство от лошите условия в местата за настаняване (най-вече хижите), качеството на храната, обслужването, състоянието на пътната мрежа, високите цени (най-вече в Банско, Боровец, Сандански), липсата на табели и информация, твърде големия туристопоток в планините (х. Вихрен, Седемте Рилски езера, Мусала), опашките на лифтовете, както и прекомерното застрояване.

Табл. 11 Оценка на удовлетвореността от елементите на туристическото предлагане (продукт) в РПТР

	Средна оценка (от 1 до 5)
Атрактивна природа (природни забележителности)	4,57
Отношение на местното население към туристите	4,48
Възможност за общуване с местните (в т.ч. език)	4,27
Предлагане в заведенията за хранене	4,26
Възможност за разнообразни дейности	4,25
Съотношение цена-качество	4,16
Предлагане в заведенията за настаняване	4,13
Туристическа информация, указателни табели, ТИЦ	4,12
Съхранена природа	4,07
Възможност за специфични рекреационни дейности	4,05
Възможности за закупуване на местни продукти и сувенири	3,94
Транспорт/ възможности за придвижване	3,88
Атрактивна история и култура (забележителности, обичаи, празници)	3,84
Чистота и ред	3,75
Съхранена автентична култура	3,68
Условия за хора с увреждания	2,95

5.4. Сравнителен анализ на мненията на заинтересованите по същността на екотуризма и основни негови характеристики в РПТР

Два напълно идентични въпроса са зададени на трите групи изследвани субекти на предлагането и на двете групи субекти на търсенето в РПТР. Първият цели да изясни какво разбират те под понятието екотуризъм. По отношение на разбирането за екотуризъм сред петте групи респонденти най-разпространено е мнението, че той е туризъм в хармония с цялата заобикаляща среда (природна и културна), макар с известни различия между отделните групи.

Табл. 12 Дял на респондентите, съгласни с твърденията по отношение на същността на екотуризма

	Общини	Места за настаняване	Туроператори	Потенциални туристи	Туристи в дестинация
Туризм в хармония с цялата заобикаляща среда (природна и социална)	65%	65%	72%	64%	52%
Пътуване, при което контактът със запазената природа е основен мотиватор	35%	30%	28%	34%	44%
Туризм в защитени територии	0%	5%	0%	2%	5%

По отношение на това доколко екотуризмът и ски туризмът са съвместими и могат да бъдат развивани на една и съща територия заинтересованите са единодушни, че екотуризмът трябва да допълва ски туризма в РПТР. Сред туроператорите е най-разпространено мнението, че екотуризмът може да замести ски туризма в Рило-Пиринския район, но трябва да се отчете, че в проучването участват голям дял специализирани туроператори.

Табл. 13 Дял на респондентите, съгласни със съответното твърдение по отношение на конфликта екотуризъм – ски туризъм

	Общини	Места за настаняване	Туроператори	Потенциални туристи	Туристи в дестинация
Екотуризмът трябва да допълва ски туризма в района	91%	85%	73%	88%	87%
Екотуризмът може да замести ски туризма в Рило-Пиринския район	9%	10%	23%	9%	13%
Екотуризмът няма шансове за съществено развитие в района	0%	5%	4%	3%	1%

Всички заинтересовани посочват пешеходния и природнопознавателен туризъм като най-развит както от гледна точка на предлагането, така и от гледна точка на търсенето. Екотуризмът се поставя сравнително високо от всички групи (между 2 и 5 място от 10 възможни), като най-ниско е оценен от местата за настаняване.

Табл. 14 Ранжиране на видовете туризъм в РПТР по мнение на различни заинтересовани страни

Ранг	Общини	Места за настаняване	Туроператори	Потенциални туристи	Туристи в дестинация	Среден ранг
Пешеходен/ Природнопознавателен	1	1	1	1	1	1
Екотуризъм	2	5	2	4	3	2
Културно-познавателен	3	2	4	5	5	3
СПА и балнео туризъм	8	2	6	3	2	4
Селски туризъм	4	4	-	7	7	5
Ски туризъм	10	6	5	2	6	6
Приключенски туризъм	7	8	3	6	8	7
Винен и гурме туризъм	9	9	7	9	4	8
Религиозен туризъм	5	10	8	8	9	9
Събитийен туризъм	6	7	-	10	10	10

Въпросите в анкетните карти са:

Общини: Как оценявате туристическия продукт на Вашата община по отношение на реалното му състояние?; **Места за настаняване:** Какъв вид туризъм практикуват Вашите гости най-често?; **Туроператори:** В рамките на какви програми включвате Рило-Пиринския туристически район?; **Потенциални туристи:** С кои три вида туризъм най-вече свързвате района на Рила и Пирин?; **Туристи в дестинацията:** Възможността за практикуване на какви видове туризъм Ви накара да изберете това място за Вашата почивка?

Ранжирането на индикаторите за устойчиво развитие и развитие на екотуризъм определя запазената природа като най-важна като основание за развитие на туризма и като мотиватор за избор на дестинация от субектите на търсенето. На второ място са предлагането и дегустацията на местни храни и напитки, което е особено търсено от туристите и относително добре предлагано, според субектите на предлагането. Повишаването на информираността на туристите е приоритет за туроператорите, но предлагането на информация от страна на общините и местата за настаняване не е на добро ниво. Прилагането на устойчиви практики в дестинацията и в местата за настаняване не играят особена роля при избора на потенциалните туристи и тези на място в дестинацията, а наличието на сертификат за качество или устойчивост освен, че не е приоритет на местата за настаняване, е оценено много ниско като мотивиращ фактор от страна на туристите.

ГЛАВА VI. КОНЦЕПЦИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕКОТУРИЗМА В РИЛО-ПИРИНСКИЯ ТУРИСТИЧЕСКИ РАЙОН

В тази глава е направен опит за синтезирано извеждане на силните страни и възможности от една страна и проблемите и насоките за тяхното решение от друга, на базата на което е формулирана концепция с цели и приоритети за развитие на екотуризма.

6.1. Силни страни и възможности

Посочени са силните страни според анализът на въздействието на факторите на вътрешната среда в РПТР, докато възможностите са изведени въз основа на благоприятните и неблагоприятните фактори на външната среда. Като силни страни могат да бъдат определени:

- Благоприятно туристико-географско положение с добра достъпност от двата най-големи града в България и големи градове в съседните Гърция и Македония, където се формира значително по обем туристическо търсене и където са разположени международни летища.
- Разнообразие и атрактивност на туристическите ресурси, особено на природните такива, които имат най-голямо значение за развитието на екотуризма. Разнообразни антропогенни туристически ресурси, особено социално-познавателните, които представляват най-голям интерес за екотуризма.
- Наличие на изключително добре развита мрежа от защитени територии и защитени зони и сравнително висок дял на площта от района под някаква форма на защита.
- Голямо видово разнообразие и голям брой ендемични растителни видове, които са предпоставка за развитие на специализирани форми на природен туризъм, респ. на екотуризъм – орнитоложки и ботанически турове, наблюдение на диви животни, пеперуди и др.
- Висока степен на съхраненост на природната среда и липса на големи промишлени замърсители.
- Ниска степен на урбанизация и технизация на средата. Много по-висок дял на горските територии, спрямо средните за страната стойности, за сметка на земеделските територии. В района доминират средни и малки населени места.
- Сравнително благоприятна демографска структура и състояние на пазара на труда.

- Добре развит селскостопански сектор и хранително-вкусова промишленост с потенциал за включване на продуктите в екотуристическото предлагане
- Наличие на традиции в развитието на туризма, сравнително високо ниво на туристическо развитие и разнообразна продуктова структура, благоприятстваща развитието на екотуризма.
- Повсеместно развита настанителна база и голям дял на места за настаняване подходящи за екотуризъм – къщи за гости и семейни хотели. Тези места за настаняване предполагат по-близък контакт с домакините и най-често са собственост на местни хора.
- В района се намират едни от най-известните и атрактивни природни туристически локации в страната.
- Добре развита инфраструктура на пешеходния туризъм (най-вече в защитените територии) и наличие на голям брой екопътеки в и около парковите територии. По-голямата част от екопътеките и интерпретативните маршрути са разположени встрани от големите туристически потоци.

Възможностите за развитие на екотуризъм в РПТР произтичат от следните фактори:

- Възможности, произтичащи от глобалната политика в сферата на туризма, целите на устойчивото туристическо развитие и стимулирането на щадящи средата видове туризъм като екотуризма.
- Възможност за създаване на общ екотуристически продукт със съседни райони, както в България (напр. Родопи), така и в съседните Гърция и Македония, поради наличието на голям брой защитени територии и съхранена природа.
- През годините в района са осъществени редица проекти и инициативи, свързани с екотуризма, в резултат на което е изградена инфраструктура и са създадени партньорства, които могат да се използват като база за бъдещото развитие на екотуризма.
- Особено голяма популярност на района сред българските туристи, а екотуризмът и по-общо красивата и съхранена природа са сред основните мотиви за избора на дестинацията.
- Ключовите заинтересовани (по-специално местни власти, места за настаняване, туристически посредници) виждат сравнително висок потенциал за развитие на екотуризма в района.
- Добро ниво на предлагане на продукти с местен произход, както и интерес от страна на туристите към дегустирането и закупуването на такива продукти.

6.2. Проблеми и насоки за решение

6.2.1. Проблеми на средата, в която се развива екотуризма

Като основни проблеми на природната среда в РПТР са открити свръхексплоатацията на природата среда (най-често в защитени територии) и свръхконцентрация на туристопотоци в някои локации от района с развит туризъм, както и проблеми произтичащи от непланираното развитие на ски туризма и произтичащите от това проблеми за природната среда и презастрояване. Решението следва да се търси в подходящо планиране, в т.ч. изготвяне на актуални планове за управление на защитените територии, деконцентрация на развитието на туризма, мониторинг и ограничаване на посетителите в по-чувствителните територии, подобряване на екологичната инфраструктура и др.

Сред проблемите на социално-икономическата среда в РПТР са сериозните териториални различия по отношение на демографските процеси и икономическото развитие, обезлюдяване на части от района, ниско образователно ниво (в т.ч. липса на езикови познания) и затруднено включване на част от населението в пазара на труда в някои части на района. Решението на тези проблеми е по-скоро в компетенциите на политиката за регионално развитие, но балансираното и планирано развитие на туризъм би следвало да е едно от възможните решения. Във връзка с развитието на туризма се налагат действия в посока развитие на човешките ресурси и повишаване на квалификацията.

6.2.2. Проблеми, свързани с туристическия продукт на екотуризма

Проблемът с недостатъчното разбиране на същността на екотуризма води до употребата му за дейности, които нямат характеристиките на екотуризма, както и до злоупотребата с използването му най-вече за маркетингови цели. Това води до объркване у заинтересованите, загуба на доверие и невъзможност да се създаде цялостен продукт на екотуризма. Това налага действия в посока подобряване разбирането на заинтересованите и запознаване с възможните ползи от неговото развитие, което да ги мотивира да положат усилия за развитието му.

Налице са и сериозни проблеми по отношение предлагането, най-вече дефицит на предлагане на услуги, свързани с екотуризма, липса на регионална марка или стандарт за качество, или обекти, сертифицирани с международна марка за качество в сферата на екотуризма, проблеми с инфраструктурата (най-вече липсата на възможност за получаване на туристическа информация), както и ограниченото прилагане на практики за устойчиво развитие както от бизнеса, така и от публичните власти.

Необходими са мерки в посока повишаване на количеството (изграждане на нова инфраструктура, водачески услуги, създаване на атракции) и качеството (подобряване на информационното обслужване, повишаване на квалификацията на кадрите, създаване на марка за качество), както и действия в посока засилване на териториалната интеграция в развитието на продукта на екотуризма. Продуктът на екотуризма и продуктите на останалите видове туризъм в района следва да се допълват (където е възможно) и да не се опитват да се изместят един друг.

6.2.3. Проблеми, свързани с туристическото търсене и реализацията на продукта на екотуризма

Сред основните проблеми е липсата на актуални данни за туристическото търсене на екотуризъм на международно и национално ниво, които да обезпечават планирането и политиките в областта. От друга страна ограничената информация за търсенето на екотуризъм показва, че търсенето се генерира предимно извън Европа и е насочено към „екзотични“ (предимно неевропейски) дестинации. В световен мащаб силно доминират организираните пътувания, за разлика от слабото използване на посредник както от потенциалните туристи, така и от тези, които са анкетирани на място в РПТР. В тази връзка е необходима активна работа по привличане на международни специализирани туроператори, в т.ч. чрез опознавателни турове, участие в международни инициативи и изложения на екотуристическия бизнес, включително и чрез обединяващи действия с други туристически райони в България и в съседните страни.

Световните тенденции в маркетингането на туристическите продукти се менят динамично и са свързани най-вече с възхода на социалните мрежи и възможностите, които технологизацията дава, докато проучването показва, че рекламата на туристическите продукти в РПТР до голяма степен се осъществява чрез остарелите и неефективни канали. От съществено значение е скъсяването на дистанцията между предлагащите туристически услуги и потребителите, което от една страна създава усещането за

приобщаване на туриста към дестинацията, но също така и осигурява възможност за вземане на информирани решения.

Едно от възможните решения за увеличаване на обема на търсенето на екотуризъм в района е чрез прилагане на редица принципи на екотуризма и адаптирането им към спецификите на средата големият контингент от природо-ориентирани туристи да бъдат привлечени към екотуризма.

Голяма част от очертаните насоки могат да формират основната дейност на новосъздадената организация на туристическия район. Работата по привличането на външните и особено на отдалечените пазари обаче предполага ефективно сътрудничество на национално ниво.

6.2.4. Проблеми на туристическата политика и планиране

Основните проблеми в тази група са липсата на стратегически подход при планирането и управлението на туризма, липсата на координация в взаимодействие между субектите на управление и бизнеса от една страна, както и между самите представители на бизнеса. Дирекциите на защитените територии също не участват достатъчно активно в развитието и управлението на туризма. Сериозен проблем на планирането, а от там и на политиката има по отношение на качеството на плановете документи за развитие на туризма на местно и регионално ниво и липсата на ефективни механизми за мониторинг на изпълнението на заложените в тях цели. Сериозна пречка пред развитието на екотуризма в района е липсата на актуални планове за управление в защитените територии.

Решението на голяма част от проблемите ви следвало да се търси в новосъздадената ОУТР, чрез действия в посока подобряване на координацията и взаимодействието между представителите на публичната власт от една страна и публичните власти и бизнеса от друга. Създаването на работещи планови документи изисква подобряване на процеса на планиране, в т.ч. с участие на заинтересованите, съгласуване между различните планови документи, прилагане на механизми за мониторинг и оценка на изпълнението на заложените в тях цели. За ефективно планиране и управление на туризма следва да се създаде система за информационно осигуряване.

6.3. Стратегически цели и приоритети за развитие на екотуризъм в Рило-Пирински туристически район

На база на направения анализ на проблемите е изготвена концепция, която включва главна цел, четири подцели (цели) и приоритетни мерки за тяхното осъществяване.

Главна цел на концепцията е обединяване на усилията на заинтересованите страни и осъществяване на целенасочена туристическа политика с цел създаване и реализация на цялостен и конкурентоспособен екотуристически продукт, като средство за опазване на природната среда и подобряване на социално-икономическите условия в Рило-Пирински туристически район.

Цел 1 Щадящо използване на рекреационно-туристическите ресурси и запазване на качеството на околната среда.

- 1.1. Разработване и приемане на актуални планове за управление на защитените територии.
- 1.2. Установяване на рекреационния капацитет на средата и развитие на туризма в съответствие с него.
- 1.3. Въвеждане на мониторинг на посетителите в по-чувствителните територии, както и в локациите с голяма концентрация на туристопотоци.

- 1.4. Деконцентрация на развитието на туризма, чрез развитие на екотуризъм, в това число и в нови туристически локации.
- 1.5. Подобряване на екологичната инфраструктура и въвеждане на устойчиви практики в туристическите предприятия.

Цел 2 Развитие на конкурентоспособен продукт на екотуризма в РПТР.

- 2.1. Подобряване разбирането за същността и спецификите на екотуризма, както и запознаване на заинтересованите с екологичните, социални и икономически ползи, които той носи.
- 2.2. Разширяване на възможностите за предоставяне на посетителска информация и природна интерпретация.
- 2.3. Повишаване на количеството и качеството на услугите, свързани с екотуризма в района.
- 2.4. Използване на голямото търсене към планинския пешеходен и приориентиран туризъм в района като възможност за повишаване на търсенето на екотуризма.
- 2.5. Повишаване квалификацията на туристическите кадри чрез провеждане на специализирани курсове
- 2.6. Засилване на териториалната интеграция в развитието на продукта на екотуризма.

Цел 3 Ефективна реализация на продукта на екотуризма.

- 3.1. Провеждане на редовни маркетингови изследвания.
- 3.2. Създаване на регионална марка или стандарт за качество в сферата на екотуризма.
- 3.3. Привличане интереса на международни специализирани туроператори в сферата на екотуризма към района.
- 3.4. Разработване на подходящи комуникационни инструменти.

4. Цел 4 Ефективно управление на екотуризма в района, основано на взаимодействие и партньорство

- 4.1. Подобряване на координацията и взаимодействието между представителите на публичната власт и дирекциите на защитените територии.
- 4.2. Подобряване на взаимодействието между представителите на публичната власт и представителите на бизнеса на местно и регионално ниво.
- 4.3. Създаване на работещи планови документи за развитието на туризма.
- 4.4. Създаване на система за информационно осигуряване на туристическата политика и планиране в района
- 4.5. Разработване на стратегия за развитие на екотуризъм в РПТР, основана на широко участие на заинтересованите страни.

Отчитайки комбинация от характеристиките на средата в РПТР по отношение на потенциала за развитие на екотуризъм и по отношение на съвременното предлагане на екотуризъм е предложена **концепция за териториално развитие** на туризма, в която моментният потенциал на общините Разлог, Самоков, Петрич, Сандански, Белица, Рила, Банско, Благоевград, Кресна и Гърмен е определен като най-висок за развитие на екотуризъм.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предложената концепция е академична разработка, чието евентуално възприемане от субектите на туристическата политика и планиране, както и нейното доразвиване като стратегически план (със заложен ресурси, отговорности и срокове), биха я превърнали в работещ документ за развитие на екотуризма в РПТР. За да се превърне в работещ планов документ и инструмент за насочване на координиране развитието на екотуризма са необходими допълнителни усилия от страна на ключовите заинтересовани и по-специално от ОУТР. Направеният анализ е актуален към момента на провеждане на проучването и бъдещо доразвиване на концепцията трябва да бъде съобразено с промените в условията на външната и вътрешната среда.

Същевременно проведеното от нас емпирично проучване допринася по попълване на информационните дефицити в района и представлява първи опит за цялостно комплексно изследване на туризма в териториалния обхват на Рило-Пирински туристически район в границите, очертани през 2015 година в Концепцията за туристическо райониране на Република България. От друга страна предложения модел и методика на изследването (в т.ч. инструментариум) би могъл да се адаптира както към други видове туризъм, така и към други дестинации.

НАУЧНИ И ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ

- Въз основа на критичен анализ на литературата са изведени систематично основните характеристики на екотуризма (принос към операционализиране на понятието);
- Разработен е и е приложен модел и методика на изследването на екотуризма в конкретна дестинация, в т.ч. инструменти на изследването (въпросници);
- Въз основа на цялостен и основан на доказателства анализ на възможностите и ограниченията за развитие на екотуризма в РПТР е предложена концепция за развитие.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Георгиева, М. (2020) Търсенето и предлагането на екотуризъм в Рило-Пирински туристически район през погледа на заинтересованите – методика на изследването - Във: „Нови бизнес модели в туризма“ - Сборник с доклади от международна студентско-докторантска научна конференция на кат. „Туризъм“, ВТУ, Авангард Прима, С.

Георгиева, М. (2021) Екотуризъм в Рило-Пирински туристически район (Анализ на туристическото предлагане) – Год. на СУ, ГГФ, т. 113, УИ „Св. Климент Охридски“, – С., с. 486-510.

Маринов, В., М. Георгиева (2020) Местата за настаняване в Рило-Пирински туристически район – състояние и тенденции – Във: Сборник Юбилейна международна научна конференция „Туризъм отвъд очакванията“, ИК УНСС, С.